

PAPER DETAILS

TITLE: XII. ve XVI. Yüzyıllar Arası Eski Türk Edebiyatı Nesrine Bir Bakış

AUTHORS: Yusuf ERSİN

PAGES: 77-90

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1164731>

XII. VE XVI. YÜZYILLAR ARASI ESKİ TÜRK EDEBİYATI NESRİNE BİR BAKIŞ

*An Overview of the Old Turkish Literature Prose between the 12th and 16th
Centuries*

Yusuf ERSİN*

ÖZ: Türk edebiyatının tarihi seyri içinde manzum eserler yanında mensur eserler de kaleme alınmıştır. Nesrimizin tarihi serüveninin İslamiyet öncesi döneme ait Köktürk Kitabeleri ile başladığı bilinmektedir. İslamiyet öncesi dönem mensur eserleriyle İslami dönem mensur eserleri arasında köprü vazifesi gören XII. yüzyıl, bir geçiş dönemi gibidir. İslami döneme ait ilk mensur eserlerin XIII. yüzyılda telif edildiği bilinir. XVI. yüzyıla gelindiğinde ise mensur eserlerin sayısında artış gözlenir. Konu itibarıyla da oldukça geniş bir içeriğe sahip olan nesrimiz sade nesir, orta nesir ve süslü nesir (inşâ) olarak üç kolda gelişme gösterir. XII. ve XVI. yüzyıllar arasındaki Eski Türk Edebiyatı nesrini konu alan bu yazı, dönem eserlerinden örneklerle zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Nesir, Mensur Eserler

ABSTRACT: In the historical course of Turkish literature, besides poetic works, prosaic works were also written. It is known that the historical adventure of Turkish prose began with Köktürk Inscriptions (Orkhon Inscriptions) belonged to pre-Islamic period. 12th century which serves as a bridge between the prosaic works of the pre-Islamic period and the prosaic works of the Islamic period is like a transitional period. It is known that the first prosaic works belong to Islamic period is compiled in 13th century. When it comes to 16th century there is an increase of the number of the prosaic works. Our prose which has a quite wide content in terms of subject advances in three sections such as simple prose, normal prose and artistic prose. This article which is about the old Turkish literature prose between 12th and 16th century is tried to be enriched with the examples of the periods works.

Keywords: Classical Turkish Literature, Prose, Prosaic Works

Giriş

Nesir (neşr) kelimesi sözlükte ‘saçma, serpmeye, çoğaltma’ gibi anlamların yanında mevzûn olmayan söz, nazm mukâbili gibi anlamlara da

* Doktora Öğrencisi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Balkan Yerleşkesi, Merkez/Edirne, yusuf.ersin66@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9067-2860

Geliş Tarihi / Received: 15.07.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 08.05.2020

Yayın Tarihi / Published: 14.07.2020

gelmektedir.¹ Nazımda kelimeler, mücevher taneleri gibi kural bütünlüğü içerisinde ipe dizilmiş bir gerdanlığı sembolize eder. Nesirde ise kelime hazinesi herhangi bir dizim kuralına tabi olmadan dağınık halde bulunur.² Nesrin bu dağınık havası edebiyatımız içerisinde hem divan nesrinde hem de halk nesrinde konuları itibarıyla pek çok türde eserler verilmesine imkân tanımıştır.

Edebiyat tarihimizin olağan akışında, dinî-tasavvufî türler (akaid, tefsir, hadis, tasavvuf vb. konulu eserler), İslâm tarihleri (siyerler, kısâs-ı enbiyâlar, tezkiretü'l-evliyâlar, makteller), dinî-destani türler (menâkıbnâmeler, velâyetnâmeler, danişmendnâmeler, hamzanâmeler, battalnâmeler vb.), hikâyeler (Dede Korkut, Kelile ve Dimne, Kırk Vezir, Muhayyelât-ı Aziz Efendi vb.), tarihler (destânî tarihler, vakanüvis tarihleri, özel tarihler), münşeat mecmûaları, şuarâ tezkireleri ve başka biyografik eserler, seyahatnâmeler, sefâretnâmeler, şerhler, sözlükler vb. gibi³ konularına göre nesir türleri nazma mukâbil ortaya çıkmıştır.

Edebiyatımızda nesir, başlangıçtan Tanzimat'a kadar üç kolda gelişme seyri göstermiştir.⁴

1. Halkın Konuştuğu Dili Esas Tutan Sade Nesir;

Sade nesrin temelinde halk dili vardır. Ancak ara sıra *inşâ* (süslü nesir) üslubunun sade nesri etkilediği ve inşâdan gelen kelime, deyim ve klişelerin bu nesre tesir ettiği görülür. Kur'an tefsirleri, hadis kitapları, menkıbevi İslâm tarihlerinin çoğu, fütüvvetnâmeler, menâkıpnâmeler, dinî-destani halk kitapları, halk hikâyeleri, halka mahsus tasavvufî eserler, Osmanlı tarihine ait destani nitelikteki gazavâtnâme, fetihnâme, tevârîh-i Âl-i Osman gibi eserler ile ahlak ve siyaset kitaplarının çoğu bu kola örnek verilebilir. Her ne kadar yüksek zümrenin kullandığı dil ve üslubun etkisi biraz fazla olsa da temeli halk diline dayanan Seydi Ali Reis'in *Mir'ât-ül-Memâlik*'i, Evliyâ Çelebi'nin *Seyâhatnâme*'si, Giritli Ali Aziz'in *Muhayyelât*'ı sade nesir örneklerindendir.

“Kayşer bu sözleri işitdi, içine od düşdi, perîşân oldı. Bir ulu beg varıdı. Akrinos dirleridi. Ol gice anuñ dañı kızı gâıyb oldı. Geldi Asâtur katına, ağıladı. Eyitdi: “İy Melik! Şimdiki zamanda senden ulu

¹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 1454.

² İsmail Durmuş, “Nesir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, 2007, s. 6.

³ Mine Mengi, “Eski Türk Edebiyatında Nesir: Gelişimi ve Kaynakçası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. V, S. 10, 2007, s. 44.

⁴ Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011, s. 5-13.

pādişah olmaya. Revā midur kim ġayreti yirine biraġasın, bir uğru ve ‘ayyārdan girü ħalup aña ħarāc viresin?’ diyüp başına toprak koyup Seyyidden çok şikāyet eyledi.” (İz, Battāl-nāme, s. 267.)

2. Seci’i Esas Tutan Süslü Nesir (İnşâ)

Fâtih devrinden başlayarak divan şiirinin bütünü, özellikle dil bakımından, halktan yavaş yavaş kopmuş, ayrı bir yüksek topluluk şiiri gibi gelişmiştir. Nesir bundan kurtulmuş ise de inşâ kolu halk dilinden bütünüyle ayrılp hünere gösterme gayesi gütmüş, süslü ve yapmacıklı bir nesir dili olarak dar bir çevrede etkili olmuştur.

Târîh-i Ebü’l-Feth yazarı Tursun Bey’den başlayarak İbn Kemal, Hoca Sa’dettin, Kara Çelebizâde Abdülaziz, Râşit gibi tarihçiler, Âşık Çelebi, Sâlim, Safâî gibi tezkireciler, birçok münşeât mecmûası yazarları inşâ yolunu izlemişlerdir. Bu nesre klâsik örnek olarak Veysî ile Nergisî’nin üslûpları gösterilebilir.

“Ol eyyâmda âyân-i şanâdîd-i Kureyş bu idi ki evlâdın kerâym-i murzî ‘ât-ı kabâyile virüp kendileri ezvâc-ı tâhirât ve zenân-ı tayyibât ile fâriġü’l-bâl ġunûde-i firâş-ı ħurbet olurlar idi.” (İz, Dürretü’t-Tâc, s. 190.)

3. Orta Nesir

Eski edebiyatımızın yüksek topluluktan (eğitim-öğretim kültür ve sanat faaliyetleri ile iştigal eden) yetişen yazarlarının çoğu bu orta yolu izlemişlerdir. Orta nesir yazı dili, halkın konuşma dilinden epey ayrılmıştır. Yine de sade lafız sanatları ile hünere göstermek amacı güdülmemiştir. Yazar gayesi itibarıyla anlatmak istediği şeyin peşindedir. Yabancı söz ve tamlama oranı yazardan yazara değişir. Bazılarının ara ara seci’ merakına da kapıldığı görülür. Orta nesir eski edebiyatımızın her türünde çoğunluktadır.

Âlî’nin, Selânikî Mustafa’nın, Hasanbeyzâde’nin, Naîmâ’nın *Târîh*’leri, Lütî Paşa’nın *Âsafnâme*’si, Kâtip Çelebi’nin *Mizânü’l-Hak* gibi eserleri, Koçu Bey’in Koca Sekban Başı’nın *Risâleler*’i ve genellikle ahlak ve siyaset bölümüne giren başka eserler, kimi dinî eserler ve fetvâlar, coğrafyaya ait eserler, sefâretnâmeler ve biyografiye ait eserler, çeviriler, resmî yazılar hep bu nesir koluna girer.

Süslü nesir (inşâ) üslup tekniği ve sözlük bakımlarından, diğer iki koldan kolaylıkla ayrılır. Sade nesir ile orta nesir arasındaki ayrım ise keskin çizgilerle değildir. Orta nesir denilebilecek eserlerde sade nesir örneği olabilecek sayfalara da rastlanabilmektedir.

“Bir müellif-i fâzıl muşannefâtından bir fâsıl okurken ve bir şâ‘ir-i kâmil eş‘âr ü kaşâidinden bir manzûme inşâd kılrken ‘filân maḥalli ne hoşça olmuş’ demek veyâhut ‘ikinci beyti ile üçüncisi veya maṭla‘ ve maḥta‘ı laṭîf olmuş’ diyü pesend itmek sâyir yirleri pesendide degüldür dimekdür.” (İz, *Mevâid’ün-Nefâis fî Kavâid’il-Mecâlis*, s. 13.)

Türk Nesrinin Seyri

XII. yüzyıl nesir sahasına göz atıldığında yeterli bilgilere ulaşılamamaktadır. Aslına bakılacak olursa Türk edebiyatının nesir alanında ilk yazılı ürünleri *Orhun Kitâbeleri*’dir. Bu kitabelerden sonra Uygur dönemi eserleri (Altun Yaruk, *Prens Kalyanamkara Papamkara*) gelir. Ancak daha sonraki süreçte yani XIII. yüzyıla kadar daha çok manzum ürünler ele geçirilmiştir. Bununla beraber nesir sahasında bir kısmı Halk edebiyatının anonim/şifahi geleneğinden gelip daha sonra yazıya geçirilen *Battal-nâme*, *Dânişmend-nâme*, *Dede Korkut Hikâyeleri* gibi örnekleri vardır. İslamiyet sonrası Divan edebiyatı çizgisinde gelişen çeşitli nesir türleriyle, yazarı belli olan veya olmayan eserler yazılmıştır. Bu eserler genellikle dinî, tasavvufî, dinî-destanî, ahlakî ve tarihî başlıklarda yazılmışlardır.⁵ Eserlerin bu başlıklarda yazılmasının sebebi dönemin siyasi ve sosyo-kültürel özellikleri ile izah edilebilir. Konu ile ilgili edebiyat tarihçilerimizden Fuad Köprülü’nün görüşleri şu şekildedir:

“M.S. XI. asırda başlayan Selçuklular istilasının Anadolu’daki linguistik ve etnik neticeleri malumdur. XIII. yüzyılda, Türk-Moğol istilas, Anadolu sahasına doğrudan, yeni birtakım Türk ve İslâm unsurları getirmek suretiyle Türkçenin bu sahadaki hâkimliğini, bir kat daha temin etti. Türk hâkimiyeti altında yaşayan muhtelif Hristiyan unsurları arasında İslamiyet’i kabul edenler Türkleştikleri gibi Türk ekseriyeti arasına gelip yerleşen İslâmlar da Türkleşiyorlardı. Bu yüzyılda Anadolu’ya gelip yerleşen bir kısım Moğolların da bir asır sonra artık Türkleştiklerini görüyoruz.

Anadolu’da teşekkül eden edebî lehçenin esasını Oğuzca teşkil etti. Daha X. yüzyıldan epey evvel diğer Türk lehçelerinden ayrılmış Oğuzca zengin bir halk edebiyatına mâlikti. Anadolu’da yerleşen Oğuzlar, kendileri ile beraber bütün edebî an’anelerini getirmişlerdir. Fakat bundan başka diğer Türk lehçelerinin edebî mahsulleri de muhtelif amiller te’siri ile buralara geliyordu. (Ahmed Yesevî ve

⁵ İlhan Genç, *Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Kanyılmaz Matbaası, İzmir, 2007, s. 223.

takipçilerinin eserleri vb.) İşte bütün bu te'sirler altında Anadolu'da yavaş yavaş halk edebiyatından ayrı bir Türkçe yazılı edebiyat meydana çıkmıştır. Bu yazılı edebiyatın XIII. yüzyıldan evvel başladığına dair bilgimiz yoktur. Gerçi Anadolu Selçukluları zamanında daha XII. yüzyılda Anadolu'nun büyük merkezlerinde İslâm kültürünün kuvvetlendiği, medreseler açıldığı, hükümdarlar adına Arapça ve bilhassa Acemce eserler yazıldığı bilinmektedir.”⁶

İslami döneme ait ilk mensur eserler, XIII. yüzyılda Orta Asya sahasında görülür. Yusuf Has Hacib tarafından Karahanlı Türkçesi ile manzum olarak kaleme alınmış *Kutadgu Bilig*'in mukaddimesi bu yüzyılda varlığı bilinen ilk mensur örnektir. Ayrıca Anadolu sahasının ilk mensur eserleri Farsça yazılmıştır. Bunlar arasında Mevlânâ'nın *Fihi Mâfih*'i, *Mektûbat*'ı, *Mecâlis-i Seb'a*'sı ve Sultan Veled'in *Maarif*'i gösterilebilir. Eserlerin Farsça kaleme alınmış olmaları Türk nesir dilinin başlangıcı açısından olumsuz bir gelişme sayılabilir. Bu noktada bir önceki yüzyılın etkilerinin devamı söz konusudur. Bu yüzyıl nesrinin Anadolu sahasında Türkçe olarak yazılmış tek örneği müellifi belli olmayan *Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izeti'l-Halâik* 'tir.⁷

Behcetü'l-Hadâik, dinî, ahlaki konuları ele alır. Arapça ve Farsça bilmeyen vaizlerin isteği üzerine bu dillerde yazılmış çeşitli vaaz kitaplarından faydalanılarak telif edilmiş bir eserdir. Mensur olan eserde hitabet üslubu hâkimdir. Eserde zaman zaman konu ile ilgili birtakım manzumelere de yer verilmiştir. Eserde pek çok dil farklılıklarına da rastlanmaktadır. Bu farklılıklar, müellifin sahip olduğu eski dil geleneği ile Anadolu'da yeni teşekkül eden henüz yerleşmemiş imlâ arasında kaldığını göstermektedir. Bu bakımdan benzerleri çok az olan bu kitap, Moğol istilasının yok ettiği eserler boşluğunu, bir ölçüde doldurmakta, XI. asır eski Türkçesi ile XIII. yüzyıl Anadolu Türkçesi arasında köprü vazifesi görmektedir.⁸

XIII. yüzyılda nesir alanında yazılan bazı *Kur'an* ve *hadis tercümeleri*, *menâkıb-nâmeler*, *tezkiye*tü'l-evliyâ ve bilhassa *fütüvvetnâmeler* önemlidir. Fütüvvetnâmelerin kaynağı bilindiği gibi Ahilik teşkilatıdır. Anadolu'da ekonomik hayatı düzenleyen Ahilik, Selçuklulardan Osmanlılara geçerek önemli işlevler taşımıştır. Fütüvvet, gençlik, yiğitlik, cömertlik, dayanışma, esnaf localarına bağlı hareket etme anlamlarına gelmektedir. Esnaflık felsefesi olan fütüvvetin ilkelerini, geleneklerini anlatan kitaplara da

⁶ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009, s. 349.

⁷ M. Mengi, agm., s. 44.

⁸ Mustafa Erkan, “Behcetü'l-Hadâik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 347.

fütüvvetnâme adı verilmektedir.⁹ Türkçe yazılmış fütüvvetnâmelerin en eskisi XIII. yüzyılda Yahya bin Halil bin Çoban Burgazî'ye aittir. Eser, kendinden önce yazılmış tefsir, hadis, tasavvuf, kıssa ve menkıbe kitaplarından faydalanılarak kaleme alınmıştır.¹⁰

*“Ahînüñ gerek kim dört nesnesi açık ola. Evvelâ eli açık ola. Hiç dünya için kayurmaya ve eksilür demeye. Ve ikinci ahînüñ alnı açuk gerek. Şöyle bir gussalu gelirse şâd ola ve dahi gülüci ola ve müsâfirlere güle güle söyleye. Ve üçüncü ahînüñ kapısı açuk gerek ve kimseye yığak olmaya. Yetmiş iki millete kapular açuk ola. Her kim içerü girerse önine sofrâ açâ. Pes bu açuk olcâk dört nesne dahı ana açıla; Tanrının nimet kapısı ve devlet kapısı ve saadet kapuları açıla. Ve mağfîret kapısı dahı açıla. Amma ol ki bağlu gerek, evvel ahînüñ iki gözi bağlu gerek yani hiç kimseye yavuz nazarı olmaya. Ve ikinci dili bağlu ola. Yüzsüz ve mâlâyani söylemeye. Ve dahı şalvar bağlı katı bağlu gerek ve key berk ola.”*¹¹

XIV. yüzyıl Anadolu sahası Türk nesrine bakıldığında edebî eserlerin yanı sıra ilmî nitelikte eserlerin de varlığı görülür. Her ne kadar telif tarihleri belirtilmediği için zaman tespitinde zorluklarla karşılaşılrsa da pek çok tıp, astronomi, matematik, tarih hatta tasavvuf ve İslami ilimlere/bilimlere ait mensur eserlerin bu asırda yazıldığı zannedilmektedir.¹²

Bu yüzyıldaki mensur eserler, sade nesir çizgisinde eğitici ve öğretici mahiyette yazılmış, daha çok dinî, destani, ahlaki nitelikte eserlerdir. I. Murad devri âlimlerinden Ankaralı Mustafa'ya ait *Yasin*, *Tebâreke* ve *İhlâs surelerinin tefsirleri* ile beylikler dönemindeki mütercimi belli olmayan *Türkçe Kur'an çevirileri* ve *sûrelerin tefsirleri*, *tezkiretü'l-evliyâ*, *kısas-ı enbiyâ*, *Taberî tarihi*, *Kâbûs-nâme* gibi çeviriler bu yüzyılın önemli mensur eserlerini oluşturur.¹³

Bu asrın başlangıcında mensur eserlerin muhtevasının genelini dinî ve tasavvuf karakterli olması tesadüfî değildir. Yeni bir dini kabul etmiş olan Türkler, bu dinin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim ve ondan sonra gelen en önemli kaynak olarak hadis ve çeviriler ile ilgilenmişlerdir. Bu dönem eserlerinin en önemli özelliklerinden biri de Arapça ve Farsçadan çevrilmiş

⁹ İ. Genç, *age.*, s. 223.

¹⁰ Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafikler Yayınları, Ankara, 2016, s. 52.

¹¹ İ. Genç, *age.*, s. 224.

¹² Mustafa İsen - Osman Horata - Muhsin Macit - Filiz Kılıç - İ. Hakkı Aksoyak, *Eski Türk Edebiyatı El kitabı*, Grafikler Yayınları, Ankara, 2006, s. 70-71.

¹³ İ. Genç, *age.*, s. 285.

olmalarıdır. Milletlerarası sürekli tefekkürü sağlayan en önemli öge tercümelerdir.¹⁴

Bu tercümeler arasında yazarı belli olmayan *Cevâhirü'l-Esdâf* adlı Kur'an tercümesi önemli bir yer tutar. Eser İsfendiyoğlu İsmail Bey'in emri ile Türkçeye çevrilmiştir. Çeviriler arasında Erzurumlu Mustafa Darîr'in *Fütûhu's-Şam Tercümesi* ve *100 Hadis Çevirisi* de vardır. Darîr, asıl ününü *Siyer-i Nebî*'si ile yapmıştır. Kul Mes'ud ise aslı Sanskritçe öğretici hayvan hikâyelerinden ibaret olan *Kelile ve Dimne*'yi Farsçadan çevirerek Aydınogulları'ndan Umur Bey'e sunmuştur.

Dinî ve didaktik eserlerin yanı sıra tıp tarihi ile ilgili eserler de yüzyılın mensur ürünlerindendir. Bunlardan İshak bin Muhtar tarafından yazılan *Edviye-i Müfred*e isimli eser de Umur Bey'e sunulan eserler arasındadır. Yine Hacı Paşa adıyla bilinen Celâlüddîn Hızır'ın *Müntehab-ı Şifâ*'sı önemli tıp eserlerindendir.

Ahmedî'nin kardeşi Hamzavî'nin *Hamza-nâme* ve *İskender-nâme* adlı dinî, destanî konulu ve daha çok halk hikâyesi denilebilecek eserleri yine bu yüzyılın mensur eser örnekleridir. Ayrıca Battal-nâme ve Dânişmend-nâme de yüzyılın önemli eserlerindendir.¹⁵

XIV. yüzyıl Anadolu sahası, Türk edebiyatının gelişme konusunda Arapça ve Farsça ile tam bir rekabete girdiği sahadır. Bir önceki asırda başlayan bu rekabette Türkçenin sadece halk arasında değil, klasik anlamda da ilim ve edebiyat dili olma seviyesine geldiği ve güç kazandığı görülmektedir.¹⁶

“Andan Hâlid eyitdi, yâ râhib, bu cevâb-ı ‘aqlîdür, ammâ cevâb-ı naklî budur kim Hâk Ta‘âlâ münzel kitâblarında bizim peygâmbarumuzu aıncağ kılıç peygâmbarıdır, didi, aındı. Ya‘ni anuñ dininüñ hükmi kılıç birle yürüyiserdür, didi. Çün bizüm peygâmbarumuza nübüvvet da‘vetine destür oldı, aña münzel olan kitâb içinde buyurdı kim kavluhu Ta‘âlâ uqţulu'l-müşrikîne kâffete. Çün bize emr kıldı, kim dinüñüze girmeyen kavmı kıruñuz. Pes biz dahı anuñ emri birle işlerüz. Dahı bizden ol ölenlerüñ yazuğın niçün ister, didi.”¹⁷

¹⁴ M. İsen, vd., *age.*, s. 71.

¹⁵ Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008, s. 98-99.

¹⁶ İ. Genç, *age.*, s. 285.

¹⁷ Nesrin Altun, *Erzurumlu Darîr'in Fütûhu's-Şam Tercümesi (Giriş-Metin-Açıklamalı Dizin A Maddesi)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1996, s. 206.

XV. yüzyıl, siyasi kargaşalara rağmen Türk dilinin sadece halk arasında konuşulan bir dil olmaktan ziyade devlet dili, edebiyat ve kültür dili olarak varlık göstermeye başladığı bir devirdir.¹⁸

Bu yüzyılda şiirde kazanılan gelişmelere paralel bir nesir dili görülmez. Bu asırda nesir, konuşma dilinin bir adım önünde kısa cümleler, çeviri niteliği taşıyan ve sade nesir üslubuyla yazılmış örnekler çerçevesinde değerlendirilebilir. Ancak sayısı az olmakla beraber, ilmî ve bedîi üslupla kaleme alınmış estetik nesrin ilk örneklerine de rastlanmaktadır. Eserlerde konu, nitelik ve nicelik bakımlarından bir zenginleşme de tespit edilebilmektedir. Bu yüzyılın mensur dil ürünlerine bakıldığında tarihî, dinî, tasavvufî ve dinî-destani konulu eserlerin ağırlıklı olduğu görülmektedir.¹⁹

XV. yüzyıl bilhassa Anadolu’da pek çok siyasi ve içtimai vak’anın meydana geldiği bir asır olarak karşımıza çıkmaktadır. Hadiseler, dönemi olduğu gibi dönemin mensur eserlerinin konusunu da şekillendirmektedir.

Eserlerde, halka bilgi vermek, aydınlatmak, doğru, dürüst, ilkeli, yararlı insan yetiştirmek ve bunun yollarını öğretmek amaçlanmıştır. Bu sebeple yüzyılın ilk yarısına sade nesir üslubu hâkim olmuştur. *Tevârih-i Âl-i Osman* adı verilen Osmanlı tarihleri yine çeşitli Kur’an çevirileri ve hadis kitapları, ahlak kitapları, halka mahsus tasavvufî eserler, fütüvvet-nâmeler, menâkıb-nâmeler, halk hikâye kitapları, gazavat-nâmeler, tıp, baytarlık ve matematik kitapları gibi didaktik eserler geniş halk kitlelerine hitap etmek amacıyla yazılmıştır. Bu yüzyılda, Mercimek Ahmed’in *Kâbusnâme*’si, Ahmed-i Dâî’nin *Miftâhü’l-Cenne(t)*, *Tercüme-i Tâbirnâme*, *Tezkiretü’l-Evliya ve Tıbb-ı Nebevî*’si, Ahmed-i Bîcân’ın *Envârü’l-Âşıkîn*, *Acâibü’l-Mahlûkât*, *Dürr-i Mekkûn* ve *Müntehâ*’sı, Firdevsî-i Rûmî’nin *Süleyman-nâme* ve *Kutub-nâme*’si, Manyasoğlu Murad’ın *Gülistan Tercümesi*, Ebu’l-Hayr Rûmî’nin *Saltuknâme*’si, Bayatî’nin *Câm-ı Cem-Âyîn*’i, Hızıroğlu Yakup’un *Cevâhirü’l-Meânî*’si, Molla Lutfî’nin *El-Ferec-Ba’deş-şidde* (Türkçe çevirisi), Gazalî’nin *Râfie’l-gumûm ve Dâfie’l-humûm*’u sade nesir alanında yazılmış önemli eserlerdir. Bunlara ek olarak manzum-mensur olarak yazıya geçirilen *Dede Korkut Hikâyeleri*, *Ebû Müslim hikâyesi*, Mesihî’nin mensur *Şehrengiz*’i, mensur tasavvufî eserler ile lügatler sade nesrin diğer örnekleridir.²⁰ Bu yüzyıla ait bir sade nesir örneğini, Firdevsî-i Rûmî’nin *Süleyman-nâme*’sinden verelim;

¹⁸ Süleyman Çaldak, “Eski Türk Edebiyatında Nesir (Düz Yazı)”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, S.77/78, 2006, s. 85.

¹⁹ M. İsen vd., *age.*, s. 81.

²⁰ İ. Genç, *age.*, s. 378-385.

“Kaçan kim yir yā Süleymān şu yüzinden çalkandı ve karar itmediyse Haq Te‘ālā- celle celālehū- kahır yüzünden ejdehā şeklinde bir ‘azīm ferişteh yarattı kim başı yidinci kat gökden yukarı, ayakları yidi kat yirden aşağıdur. Toğuz yüz toğsan toğuz biñ başı var, her başında toğuz yüz toğsan toğuz biñ yüzi var, her yüzinde toğuz yüz toğsan toğuz biñ ağzı var ve her ağzında toğuz yüz toğsan toğuz biñ dili vardır ve her bir dili toğuz yüz toğsan toğuz biñ lügatla Allāh’a tesbîh ider dāyimün, bir lahza karar kılmaz tesbîhde durur ve dağı ol feriştenün toğuz yüz toğsan toğuz biñ eli vardır. Haq Te‘ālā ol ferişteyi kim yarattı, emr itdi kim uçmak içinden yidi küşeli bir taş ‘Lā ilāhe illa’llāh Muhammedü’r-resūlu’llāh’ deyüp barmağın geçürüp, götürdi, dağı Allāh’un fermānı birle götürüp bu dünyā yüzindeki yere bıraktı, bu yirün ki tül-i ‘arzı biş yüz yıllık yoldur, üç yüz yıllık yolunu rüy-ı zemīnün altına alıp ihāfa idüp kuşatdı. İki yüz yıllık yolu ol taşuñ delügi arasındur ki açık kaldı, ol delük ol feriştenün şehādet barmağınun yiridür, var kıyās it ki ol ferişte ne ‘azametli durur.”²¹

XV. asırda, kuruluşunu tamamlayan ve diğerleri arasında çağın en ileri ve güçlü devleti olan Osmanlı Devleti’nin tarihini, kazandığı/kaybettiği savaşlarını, Anadolu ve Rumeli fetihlerini anlatan tarih kitaplarının çokluğu dikkat çekmektedir. Osmanlı Türklerinin tarih okuma merakı ve zevkinin bir tezahürü olarak da hem sade hem de sanatlı nesrin özelliklerini taşıyan Orta nesir (Tarih nesri) ortaya çıkmıştır. *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eseriyle Âşık Paşazâde, *Mecâlisü’n-Nefâ’is* adlı şuarâ tezkiresi ile Ali Şir Nevâî bu nesrin öncüsü olmuşlardır. Bunların yanında yine *Tevârih-i Âl-i Osman*’la Oruç Beğ, *Cihannümâ (Neşri Tarihi)*’sıyla Neşrî, *Selçuk-nâme (Oğuz-nâme)*’siyle Yazıcıoğlu Ali ve *Târih-i Ebu’l-Feth* adlı eseriyle de Tursun Bey gibi müellifler bu yüzyılda tarih nesri alanında ün yapmış nâsirler olarak karşımıza çıkmaktadır.²² Bu yüzyıla ait bir orta nesir örneğini, Ali Şir Nevâî’nin *Mecâlisü’n-Nefâ’is* adlı şuarâ tezkiresi’nden verelim;

“Seyyid Karaža: Şîrâzlıkdur taḥşîl kıılır şûretide ğurbet ihtiyâr kıılıp ḥorāsānga kildi begāyet merḥūm ve vācibü’r-rî‘āye köründi kim ḥakîrü’l-cüsse irdi ve hem şaġîrüt-ten āning muḥāfazat aḥvālî kıılıp sebak cihetidin dağı ba‘zî ‘azîzlerġa sipāriş kıılıldı olça maḳdūr-ı şefkat ve mürüvvet irdi āning bâreside mer‘î tutulur irdi tā ol kim biraz fırsat kim ötti andın ġarāyib baş ura kirişti müddetî işitip

²¹ Gülnaz, Genç, *Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme* (25 ve 26. Ciltler) Giriş - Metin - Sözlük, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1995, s. 52.

²² İ. Genç, age., s. 386.

*işitmesge salınıp körüp körmesge salındı ‘ākıbet iş bulardın ötti ve anga yitti kim ḥorāsān mülkide tura almay Semerḳandḳa bardı andaḳ ma‘lūm bolur kim Semerḳandī cimrileri bile zed ü ḥūrd kılp ḡālīp bolmasa maḡlūb daḡı ırnes anıḡ işleri andın meṣḥūrḳdur.”*²³

İstanbul’un fethinden hemen sonra Anadolu’da iktisadi ve kültürel çalışmalara hız verilmiştir. Her şeyde faydalı olma ve ihtiyacı karşılama yanında güzel olma, estetik haz alma maksatları da gözetilmeye başlanmıştır. Estetik, esasen Aristo’dan beri tartışılan bir felsefe konusu olmuştur. Mesela teorik zeminde değilse de Mevlevi geleneğinin daima güzellik arayışı içinde olduğu bilinmektedir. Edebiyatta önce nazım, sonra da nesirde estetik tabakalaşma gelişerek külfetli ve sanatlı bir Türkçe söyleyiş meydana gelmiştir. XV. yüzyıldan itibaren nesir sahasında bu külfetli söyleyiş tarzı yavaş yavaş görülmeye başlamıştır. İlk olarak edebî (sanatlı, süslü, sanatkârane) nesir denilecek eserleri Sinan Paşa vermiştir. *İnşâ* adı da verilen bu nesrin yazarlarına *münşî*, yazılan eserlerine de *münşe’ât* denilmektedir. İnşâda yazarların fikirden çok söyleyişe önem verdiği görülmektedir. Bu nesrin öncüsü olan Sinan Paşa’nın *Tazarrû-nâme* adlı eseri, edebî nesir türünde yeni bir çıkış açılmasına yol açmıştır:

*“İşâret-i evsâf-ı aşk: Aşk âsâyîş-i cândur, aşk ârâyîş-i cihândur. Aşk nemek-i dîg-i vefâdur, aşk hadîka-i ehl i safâdur. Aşk hakikat çarhının ahteridür, aşk cân leşkerinün mehteridür. Aşk bir sultân-ı kâhîr ve tîzdür ki alem çekicek birbirine urur vücûdla ademi, aşk bir bî-karâr ve şûrengizdür ki, kadem basıcak şûr u gavgaaya bıraḡur âlemi. Aşk bir cevher-i pâkdür araz sanman, aşk râhat-ı cândur maraz sanman. Aşk bir murgdur ki melâmet-i halk ana bâlolur, aşk bir devletdür ki idbâr-ı dünyâ ana ikbâl olur. Aşk bâzârında câme-i dîbâyı bir habbeye almazlar, uşşâk mahallesinde nâmusla nâmı bir çöpe saymazlar. Âşık olanlar gayret ve arı biraḡurlar, dost isteyenler evvel vekârı biraḡurlar.”*²⁴

XVI. yüzyıl, Osmanlıların her alanda gelişme gösterdikleri bir dönemdir. Kendilerini uzun yıllardır uğraştıran savaşlar bitmiş siyasi, idari, iktisadi ve kültürel alanlardaki gelişmeler ivme kazanmıştır. Yöneticiler edebiyat ve sanata ehemmiyet atfetmişlerdir.²⁵

²³ Vahit Türk, *Mecâlisü’n-Nefâ’ıs (Metin-İnceleme)*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ, 1990, s. 53.

²⁴ İ. Genç, *age.*, s. 391-395.

²⁵ S. Çaldak, *agm.*, s. 86.

Bu yüzyılda nesir geleneği bir önceki yüzyılda kaldığı yerden devam etmiş, edebî nesir, gelişmesini sürdürerek daha süslü, daha san'atlı ve daha ağır bir şekil almıştır. Seci merakı, münşilerin Arap ve Acem edebiyatına azami şekilde vâkıf olduklarını gösterme isteği ve bunun iftihar vesilesi addedilmesi, üsluptaki tabiiliği bozmuş, en basit fikirler en karmaşık timsallerle ifade edilir hale gelmiştir. Şekle gösterilen bu aşırı itina, mevzû'un ihmaline ve tali kalmasına sebep olmuştur. Bununla beraber büyük bir eseri baştan sona böyle bir üslupla kaleme almak külfetli olduğundan uzun eserlerde ve büyük kitapların tercümesinde yalnız mukaddime kısımlarında ağır bir üslup, diğer kısımlarında ise sade bir lisan tercih edilmiştir.²⁶

Bu yüzyılda mensur eserlerin sayısı artmış ve türlerde çeşitlilik oluşmuştur. Bunlar biyografik eserler, şuara tezkireleriyle tarihler başta olmak üzere, dinî-tasavvufi konulu eserler, şerhler ve değişik konularda yazılmış başka eserlerdir. Biyografik eserler ve şuara tezkireleri bu türler arasında en zengin olanlarıdır. Taşköprü-zâde Ebulhayr İsmâmeddin'in *Şakaiku'n-nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* biyografisi türünde verilmiş önemli bir Arapça eserdir. Eserin Türkçeye çeşitli çevirileri yapılmış ve zeyiller yazılmıştır. En tanınmış çevirisi, Edirneli Mehmed Mecdî'nin yaptığı *Hadâiku's-şakaik*'tir. Bu çeviri esere, dönemin şuara tezkirecilerinden Âşık Çelebi zeyiller yazmıştır. Yüzyıla ait bir başka eser, *Künhü'l-ahbâr*'dır. Bir tarih kitabı olan eser muhteviyatında biyografik unsurlar da barındırmaktadır. XVI. yüzyılda Anadolu'da tezkire yazma geleneği (Edirneli) Sehî Bey'in kaleme aldığı *Heşt-bihîşt*'le başlamış, Latîfî'nin *Tezkiretü's-şuarâ ve Tabsıratu'n-nuzemâ*'sı, Ahdî'nin Gülşen-i şuarâ'sı, Âşık Çelebi'nin *Meşâirü's-şu'arâ*'sı, Hasan Çelebi'nin *Kınalı-zâde Tezkiresi* ve Beyanî'nin *Beyanî Tezkiresi* ile devam etmiştir.²⁷ XVI. yüzyıla ait nesir örneğini, Latîfî'nin *Tezkiretü's-şuarâ ve Tabsıratu'n-nuzemâ* adlı eserinden verelim;

“Edirnevîdür. Kazzâz ‘Ali dimekle meşhûr ve şu‘arâ beyninde hicv ü hezelle ma‘rûf u mezkûrdur. Nedîm-şîve şûh-ţab‘ kimesnedür. ‘Âlemde mey ü maḥbûbuñ ġāyetde ‘âşık u âlüftesi ve saṭranç nerdüñ esîr ü âşüftesi idi. ‘Acep şûh-ḥâtır ve fâriġu’l-bâl ü âsûde-ḥâtır ve ḥîn-i mükâlemde suḥan-âferîn ü nûkte-güzâr ve maḥall-i mülâṭafa ve mu‘ârazada ġāyetde bezle-gûy u şîrîn-güftâr idi. ‘Ömrin ‘âlem-i tecerrüdde ve vaḥdetde ve teferrüdde geçürdi. Zene mâyıl ve zen dosta

²⁶ M. F. Köprülü, *age.*, s. 401.

²⁷ Mine Mengi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 5, S. 10, 2007, s. 49-51.

ķāyil degül idi. Bir sâzende-i berbaĥt-serā ve naġme-ārā idi ki naġme-i sâz-ı siĥr-perdâzı Hārūt u Mārūtı gökden indirürdi ve zaĥme-i sürüd-ı rūdını felekde Zöhre-i Zehrāya begendürürdi. Henüz pîr-i fānî ve şeyb-i münĥānî iken maĥbûb u meysüz ve def ü neysüz olmazdı.”²⁸

Bu asrın önemli eserleri arasında tarihler de bulunmaktadır. Bunlardan ilki büyük Osmanlı tarihi olarak kabul edilen Kemal Paşa-zâde (İbn Kemal)’nin yazdığı *Tevârih-i Âl-i Osman*’dır. Eser, tarihi kayıtlara dayalı eleştirel bilgiye yer vermesi bakımından klasik dönem Osmanlı tarihçiliğinin ilk örneği sayılmaktadır. Kanunî dönemi sadrazamlarından Lütî Paşa tarafından yazılmış olan *Tevârih-i Âl-i Osman* ise yüzyılın edebî/sanatlı nesir örnekleri arasındadır. Yine tarih konulu eserler arasında bu asırda Celâl-zâde Mustafa Çelebi’nin *Selim-nâme*’si, Hoca Sadeddin bin Mehmed bin Hasan Can’ın *Hoca Tarihi* diye de bilinen *Tacü’t-tevârih*’i, Selanikli Mustafa Efendi’nin *Selânikî Tarihi* (olayları günü gününe anlatması yönüyle rûz-nâme) diye de anılan *Tevârih-i Âl-i Osman*’ı ve Gelibolulu Mustafa Âli’nin *Künhü’l-ahbâr*’ı sayılabilmektedir. Yüzyılın diğer mensur eserlerinden bazılarını ise yukarıdakilerden farklı konularda yazılmış, Gelibolulu Mustafa Surûrî’nin *Bahrü’l-ma’ârif*’i (edebiyat bilgileri konulu), Kınalı-zâde Ali Çelebi’nin *Ahlâk-ı Alâî*’si (eğitici-öğretici konulu, didaktik), Rumelili Zâîfî’nin *Gülşen’i Mülûk*’u (ahlaki konulu), yine Gelibolulu Mustafa Âli’nin *Hilyetü’r-ricâl*’i, Sûdî’nin *Mesnevi Şerhi* ve Şem’î’nin *Şerh-i Mesnevi*’si oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak Doğu Türkçesi ile yazılmış, Bâbü’r Şah’ın hayatını ve görüşlerini anlatan *Bâbü’r-nâme (Vekayi)* de Çağatay sahasının nesir alanındaki en güçlü mensur eserlerinden biridir.²⁹

Sonuç

Birçok coğrafyada iz bırakarak dünya edebiyatının önemli bir kısmını oluşturan Türk edebiyatı, köklü geleneğiyle asırlar ötesinden günümüze yazılı ve sözlü ürünlerini taşıyabilmeyi başarmıştır.

Edebi nitelik taşıyan ilk yazılı ürünler Köktürk Kitabeleri’dir. Kitabeler incelendiğinde Türk nesrinin iptidai dönemlerde bile aslında çok zengin bir

²⁸ Rıdvan Canım, *Tezkiretü’ş-şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü (ekitap), Ankara, 2018, s. 259-260.

²⁹ M. Mengi, agm., s. 51-52.

dil ve edebiyatla örülü olduğu görülmektedir. Türk nesrinin tarih seyrinde şiir kadar etkili olamadığı gözlemlense de edebiyatımızda önemli bir yeri olduğu muhakkaktır. Kaldı ki şiirsellik kaygısı mensur eserlerde de güdülmüş, başlangıçtan Tanzimat dönemine kadar sade nesir yanında orta nesir ve seci (süslü nesir) de önemli bir yer tutmuştur.

Eski Türk edebiyatı alanında nesirle kaleme alınmış, araştırmacılar tarafından incelenmiş ve incelenmeyi bekleyen daha pek çok eser bulunmaktadır. Özellikle yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde incelenmeyi bekleyen mensur eserlerimizin sadece dil ve edebiyat sahasını değil, birçok sosyal bilim alanını da aydınlatacağı unutulmamalıdır. Şüphesiz bilim, birikimle ilerlemektedir. Bu sebeple şiir çalışmaları yapılırken nesir göz ardı edilmemeli, şiire göre bakır kalmış bu alanla da alakadar olunmalıdır.

KAYNAKÇA

- Altun, Nesrin, *Erzurumlu Darîr'in Fütûhu's-Şâm Tercümesi (Giriş-Metin-Açıklamalı Dizin A Maddesi)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1996.
- Canım, Rıdvan, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016.
- Canım, Rıdvan, *Tezkiretü's-şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü (ekitap), Ankara, 2018.
- Çaldak, Süleyman, "Eski Türk Edebiyatında Nesir (Düz Yazı)", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, S. 77/78, 2006, s. 74-90
- Durmuş, İsmail, "Nesir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 6-8.
- Erkan, Mustafa, "Behcetü'l-Hadâik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 346-348.
- Genç, Gülnaz, *Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme (25 ve 26. Ciltler) Giriş - Metin - Sözlük*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1995.
- Genç, İlhan, *Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Kanyılmaz Matbaası, İzmir, 2007.
- İsen, Mustafa - Horata, Osman - Macit, Muhsin - Kılıç, Filiz - Aksoyak, İ. Hakkı, *Eski Türk Edebiyatı El kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2006.
- İz, Fahir, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009.

- Mengi, Mine, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008.
- Mengi, Mine, “Eski Türk Edebiyatında Nesir: Gelişimi ve Kaynakçası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. V, S.10, 2007. s. 43-76.
- Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2009.
- Türk, Vahit, *Mecâlisü'n-Nefâ'is (Metin-İnceleme)*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ, 1990.